

MONUMENTALE KUNST

DE SCHIJNWERPER OP MONUMENTALE KUNST

Verspreid over het hele land zetten veel vrijwilligers zich al meer dan 110 jaar in voor behoud van cultureel erfgoed binnen de erfgoedvereniging Bond Heemschut. Voor sommige objecten is het een vanzelfsprekendheid dat ze beschermd en behouden worden. Kastelen, kerken of molens mogen meestal op warme maatschappelijke belangstelling rekenen. Hoe zit dat met monumentale kunst?

Voor objecten, zoals oude pandjes, gevels, industrieel erfgoed of monumentale kunst is die belangstelling vaak minder vanzelfsprekend. Ondanks dat er in die 110 jaar sinds de oprichting via eigentijdse wetgeving, inspraak en het recht van beroep en bezwaar heel wat veranderd is, blijft het nodig dat Heemschut van zich laat horen wanneer erfgoed of het voortbestaan ervan in de knel dreigt te komen.

Binnen Heemschut zijn verschillende werkgroepen actief. Een daarvan is de Werkgroep Monumentale Kunst (WMK). In de naoorlogse periode van wederopbouw werden veel gebouwen voorzien van kunstobjecten. En dat zijn nou typisch objecten die in de huidige periode van sloop of revitalisering van bouwwerken in de knel komen of, nog erger, dreigen te verdwijnen. De WMK zet zich in voor het behoud, de restauratie en het herplaatsen van monumentale

kunstobjecten. Ook beoogt de werkgroep dat eigenaren zich bewust worden van de waarde van deze kunst. En daarnaast kunnen ze een beroep doen op hun ervaring en expertise bij de planvorming, offertes en uitvoering. Tenslotte probeert de werkgroep om behoud en restauratie van monumentale kunst financieel mogelijk te maken door fondsen te vormen, subsidies aan te vragen en donateurs aan te boren.

De WMK introduceert zich in deze brochure. En daarmee krijgt de lezer een goed beeld van het belang van monumentale kunst en de inzet van de werkgroep daarvoor.

Henk Hellegers

Voorzitter erfgoedvereniging
Bond Heemschut

Bij de renovatie van het Utrechtse stadhuis in de jaren '90 werd het raam van Dick Broos uit 1940 uitgenomen. Op verzoek van de WMK is het raam in 2019 herplaatst op de oorspronkelijke locatie.

INHOUD

De wederopbouwperiode	5
De noodzaak van de WMK	6
Kenmerken van de wederopbouwkunst	9
Wederopbouwkunst bedreigd	12
Werkzaamheden WMK	14
Geredde wederopbouwkunst	16
Nog veel te doen	21
Heemschut Fonds Monumentale Kunst	22
Bronnen en links	23

DE WEDER- OPBOUW- PERIODE

De wederopbouwperiode wordt gekenmerkt door een nieuw elan dat gepaard gaat met een ware bouwexplosie. De verwoestingen en oorlogsschade van de Tweede Wereldoorlog worden aangegrepen om infrastructurele verbeteringen in steden aan te brengen, maar ook om de enorme woningnood te lenigen.

Tussen 1946 en 1965 worden meer dan één miljoen woningen gebouwd! Gesproken wordt dan ook van een 'Herrijzend Nederland'. Daarnaast zijn allerlei voorzieningen nodig zoals postkantoren, kerken, wijk- en gezondheidscentra, winkels, kantoren, scholen, fabrieken, ziekenhuizen en stations. De beeldend kunstenaars willen deze nieuwe gebouwen van kunstwerken voorzien vanuit de ideële doelstelling hedendaagse kunst naar de mensen te brengen, mensen op een laagdrempelige manier met kunst in aanraking te laten komen. Zij waren ervan overtuigd dat dit niet alleen het beschavingsniveau, maar ook het welbevinden van de mensen zou bevorderen. Om dit doel te bereiken wordt

samenwerking tussen opdrachtgevers, architecten en beeldend kunstenaars nagestreefd. In april 1946 wordt door beeldend kunstenaars het tijdschrift *Forum* opgericht dat als ondertitel heeft: *maandschrift voor architectuur en gebonden kunsten*. Dit tijdschrift pleit voor een nauwe samenwerking tussen opdrachtgever, architect en beeldend kunstenaar. De kunstenaars richten de Vereniging van beoefenaars der Monumentale Kunsten op en na veel druk, slaagt zij erin dat in 1951 de percentageregeling wordt ingevoerd. Dat houdt in dat 1,5% van de totale bouwsom van (overheids) gebouwen wordt gereserveerd voor het aanbrengen van kunst. Dit kunnen glas-in-lood- of glas-in-betonramen, geëst glas, glasappliquéramen, tegel- keramiek- baksteen- en glasmozaïeken, reliëfs, schilderijen of fresco's, sgraffiti en tegeltableaus zijn. Daarnaast worden er ook mengvormen toegepast. Vaak zijn deze kunstwerken van een groot formaat en vast in of tegen een gebouw aangebracht. Ze worden daarom monumentale architectuurgebonden kunst genoemd.

◀ De levensboom van beton en keramische tegels van Fons Neijens uit 1955, werd tegen de huishoudschool Regina Pacis, later De Heuvel, in Breda aangebracht. Dit enig overgebleven monumentale werk van Neijens werd in 2017 na een grondige restauratie herplaatst tegen de kopse kant van het gebouw Dr. Struyckenplein-Magelhaenstraat in Breda.

Foto: Frans Gooskens

DE NOODZAAK VAN DE WMK

Sinds enkele decennia wordt monumentale architectuurgebonden kunst ernstig bedreigd met sloop of ingrijpende revitalisering van gebouwen uit de wederopbouw. Vele kunstwerken zijn hierdoor al verloren gegaan. Dat geldt ook voor vrijstaande beelden. De WMK werd in 2014 opgericht om structureel het belang van deze kunst onder de aandacht te brengen.

Ted Felen realiseerde een glas-in-loodraam God, kosmos en ruimte, 'Waar komen we vandaan?' in het verzorgingshuis De Orangerie in Nijmegen. In 2018 werd het raam herplaatst in de Ontmoetingskerk in Nijmegen.
Foto: Ontmoetingskerk

6

HEEMSCHUT

De WMK zet zich actief in voor behoud in situ. Maar wanneer dat niet mogelijk is, wordt ingezet op redding, eventuele restauratie en herplaatsing van kunstwerken elders. Bovendien probeert zij de bewustwording van de waarde en het belang van kunstwerken uit de wederopbouwperiode bij overheden, projectontwikkelaars, architecten en erfgoedinstanties te stimuleren door middel van publiciteit in het algemeen en rondom herplaatsingen in het bijzonder. Inmiddels hebben dankzij de inspanningen van de WMK tal van kunstwerken een tweede leven gekregen. Gelukkig neemt de waardering voor deze bijzondere kunstperiode steeds meer toe.

De mozaïeken van het voormalige hotel Britannia te Vlissingen van Louis van Roode (1914-1964). Het kunstwerk met een lengte van circa 70 meter van de Nederlandse Gaudi wacht na uitname al jaren op een passende nieuwe locatie in Vlissingen.

7

MONUMENTALE KUNST

Onderwaardering

Een mogelijke verklaring voor de onderwaardering van wederopbouwkunst geven Fons Asselbergs, voormalig directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, en Aaron Betsky, voormalig directeur van het Nederlands Architectuurinstituut, in het ten geleide van de publicatie *Toonbeelden van de wederopbouw*, naar aanleiding van het referendum onder de Utrechtse bevolking het Muziekcentrum Vredenburg uit 1978 van Herman Herzberger te behouden: 'Dit is een opmerkelijk signaal, omdat de ervaring leert dat elke generatie zich afzet tegen het tijdsbeeld en de cultuuruitingen van haar ouders. [...]. Het is alsof juist het meest dierbare van de ene generatie door de volgende generatie wordt prijsgegeven, omdat zij ruimte wil voor een eigen cultuur en daarbij lijkt te worden belemmerd of belast door de nog zo nabije tijdgeest uit het onmiddellijke verleden. Het is daarom des te opmerkelijker dat telkens, soms door een enkeling, soms door een grote groep, verzet wordt gemobiliseerd om cultuuroed te redden in de meest kwetsbare periode van zijn bestaan.'

Het vierkleurige sgraffito van Just Halbertsma De ontwikkeling van Kollumerland dateert uit 1958. Het werk bevindt zich op de oorspronkelijke locatie, het huidige CSG Lauwers College, voorheen Christelijke LTS Johannes Bogerman, in Kollum en werd in 2022 gerestaureerd.

Foto: Marcel van Kammen

KENMERKEN VAN DE WEDEROPBOUWKUNST

Kunstwerken in het kader van de 1,5%-regeling zijn speciaal voor de desbetreffende gebouwen ontworpen en gerealiseerd. De kunstenaar was zowel ontwerper als maker. Niet alleen in kunsthistorisch opzicht zijn deze kunstwerken heel bijzonder, maar ook vanwege hun unieke kenmerken: experimenteerdrijf, beeld- en vormtaal en kleurgebruik.

Door een schaarste aan (bouw)materialen in de eerste jaren na de oorlog waren de beeldend kunstenaars genoodzaakt inventief te zijn bij de vervaardiging van hun werken. Er ontstonden kunstwerken die zich wat materiaalgebruik en techniek duidelijk onderscheiden en die nu kenmerkend voor de wederopbouwkunst worden genoemd.

Experimenteerdrijf

Beton en cement waren in ruime mate voorhanden. Naast betonnen kunstwerken ontstonden er ook glas-in-betonramen. Soms werden volledige wanden zo opgetrokken, bijvoorbeeld in kerken en kantoren. De tot dan toe in Nederland vrijwel niet toegepaste techniek van het sgraffito maakte een bloei door. Een sgraffito is een wandkunstwerk opgebouwd uit meerdere lagen gekleurd cement of beton. Op het moment dat het pleisterwerk nog nat is, krast de kunstenaar hierin de voorstelling waarbij de verschillende kleurlagen weer zichtbaar worden gemaakt.

Mozaïeken werden niet meer uitsluitend van natuursteen vervaardigd, maar ook van keramische tegels of vormgegeven reliëfs. Deze werden ontworpen door kunstenaars en in aardewerkfabrieken als De Porcelyne Fles te Delft gebakken. Bovengenoemde materialen in deze gemengde mozaïeken werden regelmatig aangevuld met kapot geslagen bestaande tegels, kiezelstenen, glas en grind.

Later werd ook wel gewerkt met tot dan toe zelden gebruikte materialen als aluminium, cortenstaal, bitumenverf en de eerste soorten acrylaatverf. Een heel nieuwe kunstuiting, een uitvinding van de wederopbouwkunstenaars, was het glasappliqué, ook wel *schilderen met glas* genoemd. Gekleurde glasdelen werden verlijmd op een kleurige glazen ondergrond zodat er kleurrijke werken in ongebruikelijke kleurschakeringen ontstonden.

Johan van Reede, muurschildering Pauw met zonnestaart, detail, 1961.
Deze is gered, maar een nieuwe locatie wordt nog gezocht.
Foto: Lito van Reede

Twee kunststromingen

In de wederopbouwperiode kunnen twee kunststromingen onderscheiden worden: de figuratieve, kleurrijke richting en de abstract-geometrische. Beide hebben gemeen dat de kunstwerken in en tegen gebouwen monumentaal (want fors van afmetingen) en architectuurgebonden (nagelvast) bevestigd zijn. Daarnaast worden ook vrijstaande kunstwerken gerealistiseerd. Kunstwerken behorend tot beide stromingen verkeren in de gevarenzone. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) had in 2013 de wederopbouwperiode, zowel de architectuur als de kunst, als jaar-thema en heeft inmiddels talloze publicaties over dit onderwerp uitgegeven, zoals *Kunst van de wederopbouw Nederland 1940-1965; experiment in opdracht*. Ook de Rijksgebouwendienst gaf *In opdracht; zestig jaar percentageregeling beeldende kunst bij rijksgebouwen* uit. Dergelijke toonaangevende publicaties vergroten de aandacht en de waardering voor kunstwerken uit de naoorlogse periode.

Beeld, vorm en kleur

De **figuratieve stroming** kent een nieuw toegepaste beeld- en vormtaal en kleurgebruik. De vormtaal wordt gekarakteriseerd door 'grote gebaren', flinke, vaak gefragmenteerde vlakken, die in het beeld soms letterlijk verspringen doordat gekozen wordt voor reliëf en kaders. Perspectief en verhoudingen worden genegeerd. Grote en kleine figuren worden eenvoudigweg naast elkaar geplaatst en sommige onderdelen van de beeldtaal zijn buitenproportioneel weergegeven of geaccentueerd. De beeldtaal houdt vaak het midden tussen figuratief en abstract. Sommige werken zijn goed te lezen, in andere is de figuratie sterk geabstraheerd. De beeldtaal wordt mede ingegeven door de monumentaliteit van de werken uit deze periode. Afmetingen van zes bij vier meter zijn gangbaar met uitschieters naar beneden en naar boven. Kenmerkend voor de meeste werken is het uitbundige kleurgebruik. Opvallend zijn terugkerende thema's als jong gezin, levensboom, spelende kinderen, flora en fauna, de werkende mens en mengelingen hiervan. Een prominente plaats neemt vaak de zon in. De thema's vloeien voort uit het voor deze periode zo kenmerkende **voortgangsoptimisme**: nooit meer oorlog, het land weer opbouwen en dan beter dan dat het was, onderwijs - ook middelbaar - voor jongens én meisjes, betere sociale voorzieningen, welvaart voor iedereen....

Joop van den Broek vervaardigde dit glas-appliquéaam zonder titel in 1965 voor het kantoor van het Gerling Konzern in Keulen. Het raam werd in 2020 in het Muziekcentrum van de Omroep in Hilversum herplaatst.

In 1961 bracht Marius de Leeuw in de wachtkamer voor de trouwzaal in het stadhuis in Rijen de muurschildering *De liefde* aan. Het werk was beschadigd en werd in september 2019 gerestaureerd en aangelicht.

Foto: Patricia Mallens fotografie

De **abstract-geometrische kunststroming** is, kort geformuleerd, een verdere doorontwikkeling van De Stijl. Cirkel, vierkant en rechthoek domineren de vormtaal. De beeldtaal is volledig abstract en het kleurgebruik beperkt zich meestal tot grijs tinten, wit en zwart of primaire kleuren. Ook deze kunstwerken zijn monumentaal en architectuurgebonden. Daarnaast zijn er vrijstaande kunstwerken en behoren sommige abstract-geometrische werken tot de zogenaamde *land art*.

Jan Boon ontwierp in 1955 het Herderplein in Utrecht. In zwart-wit asfalt zijn geabstraheerde vogels, hagedissen, bloemen en bladvormen weergegeven. Het plein verkeerde in een zeer slechte staat en werd in 2022 ingrijpend gerestaureerd. De foto laat de onthulling in mei 2022 zien.

WEDER- OPBOUW- KUNST BEDREIGD

Met de sloop en revitalisering van wederopbouw wijken vindt al geruime tijd een enorme vernietiging van gebouwen en kunst plaats. Al veel kunstwerken zijn geruisloos met die sloop verdwenen. De WMK is opgericht om alle typen kunstwerken uit die periode te redden en te herplaatsen.

De WMK streeft in eerste instantie naar behoud in situ, maar wanneer dat niet mogelijk is naar uitname en herplaatsing. Redding alleen is niet voldoende. Parallel aan de reddingsoperatie wordt gestart met het zoeken naar een locatie waar het kunstwerk herplaatst zou kunnen worden. Immers geredde kunst in opslag kan meestal ook als verloren worden beschouwd. Het vaak aanzienlijke formaat van de kunstwerken speelt een belangrijke rol bij het vinden van een nieuwe, geschikte plek.

- ◀ Na een lange strijd die de WMK samen met Heemschut Noord-Brabant voerde, werden in 2016 bij de sloop van de Walewyc Mavo in Waalwijk drie kunstwerken vernietigd. Een baksteenmozaïek van Berend Hendriks in de gevel en twee sgraffiti van Gerrit de Morée van Lierde en Wim Klijn in het gebouw.
- ▶ In 2017 werd op initiatief van de WMK het glasmozaïek Vogels en vissen van Jan Bezemer uit het voormalige Dijkzigt ziekenhuis in Rotterdam gehaald. Het werd aangeboden aan Blauwoed Groep BV, die het werk in 2022 herplaatste in de doorgang naar de binnentuin Eden aan de Lloydkade in Rotterdam.

WERKZAAM- HEDEN WMK

Sinds de oprichting van de WMK in 2014 werd veel ervaring opgebouwd in het leveren van expertise aan erfgoedorganisaties, schoolbesturen, kerkelijke gemeentes, overheden en burgerinitiatieven. Instanties krijgen regelmatig te maken met bedreigde kunstwerken. Zij zoeken gelukkig steeds vaker contact om die bedreigingen te melden of om advies te vragen.

Na een melding van een bedreigd kunstwerk kan de expertise van de WMK op diverse manieren ingezet worden.

Beoordeling kunstwerk

Allereerst vindt een beoordeling van het kunstwerk plaats. Is het kwalitatief de moeite waard behouden te blijven. Indien dat zo is, wordt een waardestelling geschreven door ofwel de kunsthistorici binnen de WMK of door externe deskundigen.

De waarderingscriteria zijn:

- Kunsthistorische waarde**
- Cultuurhistorische waarde**
- Zeldzaamheidswaarde**
- Ensemblewaarde**
- (Inter)nationale, regionale of lokale waarde**
- Conditie**

Offerte uitname en herplaatsing

De WMK vraagt een extern expert een onderbouwde offerte uit te brengen van de uitname- en herplaatsings-

kosten en eventuele restauratie van het kunstwerk. De werkgroep werkt samen met verschillende deskundigen die kunstwerken kunnen verwijderen, evenals met restauratoren. Het opstellen van een waardestelling en offerte voorkomt veel 'ruis'. Vaak wordt al snel geroepen dat het kunstwerk vanwege zijn omvang en nagelvaste voorkomen niet te verwijderen is. Indien dat wel zo is, dit zeer hoge - lees: te hoge - kosten met zich mee brengt.

Gereedschapskistje

De WMK beschikt inmiddels over een 'gereedschapskistje'. Dat bevat een lijst met de contactgegevens van de erven van wederopbouwkunstenaars en belangrijk: een overzicht van restauratoren werkzaam in verschillende disciplines die een grote kennis en ervaring hebben met het uitnemen en herplaatsen van kunstwerken tegen een goede prijs-kwaliteitverhouding. Ook experts op andere gebieden zoals asbest, sloop, constructieberekeningen, kleuronderzoek en auteursrechten komen op die lijst voor. Daarnaast beschikt de WMK over een lijst met relevante fondsen voor het werven van subsidies.

Plan van aanpak

De WMK neemt contact op met de eigenaar van het te slopen gebouw en met de opdrachtgever of projectontwikkelaar van het nieuwe te bouwen pand; soms is sprake van herplaatsing in een bestaand gebouw. Overlegd wordt over uitname, herplaatsing en zo nodig restauratie. De partijen waar de WMK in een traject mee te maken heeft, zijn divers: gemeentes, overheden, projectontwikkelaars, architecten, betrokken burgers, wijkcomités, kerk- en schoolbesturen, historische- en heemkundekringen. Dit geldt ook ten aanzien van de belangen die spelen. Sommige trajecten nemen lange tijd in beslag, soms vele jaren, terwijl andere binnen afzienbare tijd worden afgerond.

Advisering

Naast het inzetten op behoud van kunstwerken houdt de WMK zich ook met andere zaken bezig: het adviseren van eigenaren van kunstwerken, het begeleiden van reddingstrajecten, het werven van subsidies voor restauratie en herplaatsing en het geven van voorlichting door middel van publicaties en lezingen. Ook maakt de WMK regelmatig gebruik van insprekkingsrondes in gemeenteraadsvergaderingen.

Inventarisaties noodzakelijk

Preventie is het allerbelangrijkste. Dat wil zeggen dat overheden op de hoogte zijn van waar zich wederopbouwkunst bevindt. De WMK dringt daarom bij gemeentes aan op het (laten) maken van inventarisaties. De kunstwerken worden beschreven en gefotografeerd. Het is van belang dat deze inventarisaties geaccordeerd worden door het gemeentebestuur en worden uitgezet in de organisatie en op de algemene website. Zodra een melding van sloop wordt gedaan, is bekend welke kunstwerken zich in of bij het betreffende pand bevinden. Inmiddels hebben meerdere gemeentes het advies van de WMK ter harte genomen en inven-

tarisaties laten maken. Aantoonbaar is daardoor het melden van kunstwerken die in de gevarezone verkeren, verhoogd en daarmee de redding ervan. De WMK maakt gemeentes ook attent op de mogelijkheden die zij hebben om kunstwerken te behouden. In de specificaties van aankoop en ontwikkeling van te slopen gebouwen en de grond daarbij, kan worden opgenomen dat de ontwikkelaar de kunstwerken op diens kosten uitneemt en vervolgens in het nieuwe project dient te herplaatsen. Dit is een zeer effectief 'drukmiddel' gebleken, maar de bewustwording om dit in te zetten ontbreekt nog regelmatig. Vandaar dat de WMK in overleg-situaties met gemeentes hier nadrukkelijk op wijst. Ook dit advies wordt sindsdien vaker met succes toegepast.

Restaurator Hans Klavervijk werkt in juni 2022 aan de muurschildering van Pieter van Velzen uit 1962 in de Postlounge, de voormalige R.K. Vak- en Huishoudschool voor Meisjes en later Theater Achterom, in Hilversum.

GEREDDE WEDEROP- BOUWKUNST

De WMK heeft vanaf de oprichting in 2014 ruim negentig monumentale kunstwerken weten te redden en te herplaatsen! Een selectie met beschrijvingen van geredde werken geeft een goed beeld van de werkwijze, de restauratie, kosten, subsidies en samenwerkende partijen.

Vorming, creatie en verkoopkude, een gemengd mozaïek uit 1963 van Gé Verhulst (1932-2020)

Het mozaïek is circa 435 cm hoog en 610 cm breed. De oorspronkelijke locatie was het Van der Putt-lyceum aan de Berlagelaan in Eindhoven, dat werd afgebroken. Het werd herplaatst tegen Het Ketelhuis aan het Ketelhuisplein in de wijk Strijp-S in Eindhoven. Het reddings- en herplaatsingstraject werd volledig door de WMK uitgevoerd. De duur van het traject was van september 2017 tot december 2019.

De kosten van de uitname zijn betaald door de projectontwikkelaar CRA Vastgoed Eindhoven. De restauratie- en herplaatsingskosten waren € 21.500. Subsidie werd verleend door: Woningcorporatie Sint-Trudo Eindhoven, Gemeente Eindhoven, Coöperatiefonds Rabobank Eindhoven-Veldhoven, Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant en Gravin van Bylandtstichting.

Herplaatsing van het gerestaureerde mozaïek van Gé Verhulst op Strijp-S in Eindhoven.

Foto: Stella Marijnissen

De sierramen van Wim Wagemans in situ en na de herplaatsing.

Tien sierramen met diverse thema's van Wim Wagemans (1906-1973) uit 1961, glas gestraald, gegraveerd en glasappliqué

Totale afmeting circa 625 cm hoog en 425 cm breed. De oorspronkelijke locatie was het kantoor van de Machinefabriek en IJzergieterij Holland aan de Havendijk in Bergen op Zoom, dat is afgebroken. Het werd herplaatst in een voormalige hal van Holland, nu Bruijs Jacht- en Staalbouw aan de Havendijk in Bergen op Zoom. Op tien grote ramen zijn scènes verbeeld van de werkzaamheden in het gieterijbedrijf, karakteristieken van Bergen op Zoom zoals wapen en Peperbus (Sint-Gertrudiskerk) en allegorische voorstellingen van handel en industrie. De overige ramen vertonen een abstract

lijnenspel, waarin de namen van de oorspronkelijke sponsors zijn gegraveerd. Naast het personeel en de Bergen op Zoomse industrie waren dat onder meer Stork apparaten, Econosto, Simons metaal, aannemer Van Splunder en architecten Rampart en Muis. De WMK werkte in dit traject samen met de gemeente, museum Het Markiezenhof en Snepvangers Glasservice in Bergen op Zoom. De duur van het traject was van augustus 2016 tot oktober 2019. De kosten bedroegen € 12.000. Subsidie werd ontvangen van de gemeente Bergen op Zoom en sponsoring van Snepvangers Glasservice.

Tegeltableau *De Wilde Zwanen* van Jan van der Zee (1898-1988) uit 1970

Afmeting circa 250 cm hoog en 400 cm breed. Oorspronkelijke locatie tegen de muur van kleuterschool De Zwanenhoek van de Openbare Basisschool Brunwerd, M.J. Bultenastraat in Uithuizen. Het schoolgebouw werd gesloten en het tegeltableau werd herplaatst tegen de nieuwe Openbare Basisschool Brunwerd, Oude Tilsterweg in Uithuizen. De WMK werkte in dit traject samen

met betrokken burgers verenigd in de Werkgroep Wilde Zwanen. Duur van het traject: augustus 2019 tot september 2021. De kosten bedroegen € 20.000. Subsidie werd ontvangen van de gemeente Het Hoge Land, Culturele Raad Eemsmond, Rabobank Groninger Land, Prins Bernhard Cultuurfonds Groningen, Noorderlicht Groningen; crowdfundingactie Uithuizen en omstreken.

Foto: Gerard Bakker

Het tegeltableau van Jan van der Zee tegen de oude en nieuwe school Brunwerd in Uithuizen.

Afname van de muurschildering van Folkert Haanstra via de staccomethode door Ornament Restauratie en Conservatie.
Foto: Ornament Restauratie en Conservatie

In 2021 werd deze in de aula van Stad & Esch in Meppel herplaatst.
Foto: Stad & Esch

Muurschildering *Strijd tussen Poseidon en Pallas Athene* van Folkert Haanstra jr. (1920-1985) uit 1963

De schildering meet circa 3,7 m hoog en 10,5 m breed. Oorspronkelijk bevond deze zich in het Openbaar Lyceum aan het Zuideinde in Meppel dat werd afgebroken. Herplaatsing vond plaats in de regionale scholengemeenschap Stad & Esch aan de Ezingerweg in Meppel. De WMK werkte in dit traject samen met de gemeente, Stad & Esch en betrokken burgers. De muurschildering werd door Haanstra uitgevoerd in een nieuw soort acrylaatverf. Daarom kon de schildering niet via de gebruikelijke strappomethode worden verwijderd, maar moest de zeldzame staccomethode

worden toegepast waarbij de schildering in tien delen met de achterliggende stuc laag werd afgenomen. Deze arbeidsintensievere en meer risicovolle methode was sterk kostenverhogend. Duur traject: maart 2020 tot november 2021. Kosten: € 55.000. Subsidie werd ontvangen van het Waarborgfonds Meppel, Gemeente Meppel, Provincie Drenthe, Stichting Beeldende Kunst Meppel, Rotaryclub Meppel, Prins Bernhard Cultuurfonds Drenthe, Burger Weeshuis Meppel, Werkgroep Monumentale Kunst van erfgoedvereniging Bond Heemschut. Steun in natura van Schavast BV en Stad & Esch Meppel.

Tegelreliëf van Ad Dekkers (1938-1974) uit 1971, land art

Afmeting: 14,7 m breed en 23,1 m lang. De oorspronkelijke locatie was de patio van MBO Rijnland aan de Groen van Prinsterersingel in Gouda. De huidige is het Mien Ruyspark van Bruns BV aan de Riethovensedijk in Bergeijk. De WMK werkte in dit traject samen met oud-docenten van MBO Rijnland, Peter Struycken, Daniel Dekkers en Bruns BV. Ad Dekkers was een conceptueel kunstenaar behorend tot de abstract-geometrische richting. Het *Tegelreliëf*, dat was aangebracht op een patio tussen de schoollokalen, moest wijken voor een

uitbreiding van de school. Het werk verkeerde in een dusdanig slechte staat dat herplaatsing niet mogelijk was, noch in materiële noch in financiële zin. Peter Struycken, collega-kunstenaar en vriend van Dekkers, en Dekkers' zoon Daniel, traden op als adviseurs. Gezien het feit dat het kunstwerk een materiële vertaling is van het gedachtegoed van Dekkers, werd besloten een replica te maken in het Mien Ruyspark bij de voormalige Ploegfabriek ontworpen door Gerrit Rietveld. Het werk werd onthuld door H.K.H. prinses Beatrix, de beschermvrouwe van Heemschut en liefhebber van de kunst van Dekkers. Duur traject: maart 2017 tot maart 2019. De kosten waren € 93.000. Subsidie werd ontvangen van Rabobank De Kempen, Stichting Promotie Bergeijk, Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant en Bruns BV Bergeijk.

- ▲ *Het Tegelreliëf op de patio van de school en na de plaatsing in Bergeijk in 2019.*
- ▶ *Hare Koninklijke Hoogheid prinses Beatrix, beschermvrouwe van Heemschut, tijdens de onthulling van het Tegelreliëf op 13 april 2019.*
Foto: Henk Snaterse

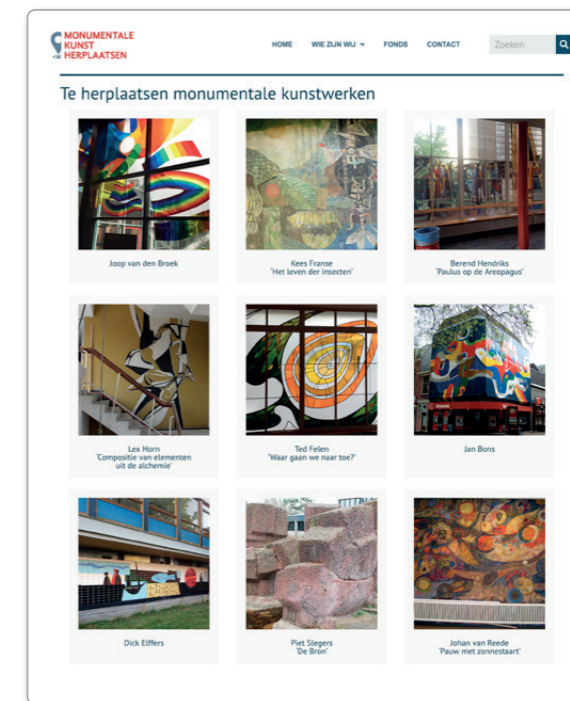
NOG VEEL TE DOEN

Het werk van de WMK is niet af, nog lang niet. Hoewel veel kunstwerken zijn gered, wordt nog een groot aantal bedreigd. Regelmatig worden nieuwe werken gemeld die vragen om behoud of herplaatsing. Sommige zijn uitgenomen en opgeslagen en wachten op een nieuwe eigenaar en een nieuwe plek.

De WMK heeft een website waarop de monumentale kunstwerken staan die zijn gered, maar nog wachten op een nieuwe bestemming. Een actueel overzicht is te vinden op: www.monumentalekunstherplaatsen.nl. Voor informatie of het melden van een mogelijk geschikte locatie neem dan contact op met de Werkgroep Monumentale Kunst via wmk@heemschut.nl. Leden van de werkgroep bieden graag hun expertise aan.

Kennisdeling

Naast het actief redden, wil de werkgroep meer bewustwording over het bijzondere karakter en de waarde van deze monumentale kunst creëren bij projectontwikkelaars, overheden, architecten en beleidsmakers. Dit gebeurt door het geven van lezingen, het schrijven van artikelen en het participeren in symposia. De WMK doet ook onderzoek en stelt waardestellingen op. Zo wordt er meer inzicht verkregen in het oeuvre van kunstenaars en de kunsthistorische waarde van specifieke objecten. Voor verdere informatie over deze waardestellingen of deelname aan bijeenkomsten neem contact op via wmk@heemschut.nl.

HEEMSCHUT FONDS MONUMEN- TALE KUNST

Voor veel noden kent Nederland fondsen. Helaas niet voor de redding, restauratie en herplaatsing van monumentale architectuur-gebonden kunstwerken. Daarom is het Heemschut Fonds Monumentale Kunst opgericht.

Het fonds is in beheer bij het bestuur van erfgoedvereniging Bond Heemschut. De aanvragen worden altijd beoordeeld door twee onafhankelijke deskundigen. Met bijdragen en subsidies aan projecten kunnen kunstwerken gered, gerestaureerd en herplaatst worden. Het fonds bevindt zich nog in de startfase, waarbij € 25.000 is toegekend. Heemschut is op zoek naar personen en organisaties die het fonds willen steunen met een financiële bijdrage. Een legaat ten gunste van het Heemschut Fonds Monumentale Kunst kan in een testament vastgelegd worden. Mogelijk overweegt u bij leven een periodieke schenking te doen? Neem dan contact op met Heemschut. Met deze bijdragen wordt het vrijwilligerswerk van de Werkgroep Monumentale Kunst gesteund om belangrijke kunstwerken een nieuwe toekomst te geven.

Erfgoedvereniging Heemschut is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Een eenmalige of een periodieke gift aan het Heemschut Fonds Monumentale Kunst is meestal fiscaal aftrekbaar, want de vereniging is als zodanig vrijgesteld van schenk- en erfbelasting.

Voor vragen over schenken of nalaten aan het Heemschut Fonds Monumentale Kunst kunt u contact opnemen met de directeur van Heemschut Karel Loeff via loeff@heemschut.nl.

Het rekeningnummer voor schenkingen en giften aan het Heemschut Fonds Monumentale Kunst is **NL77RABO 01462.53.426** ten name van erfgoedvereniging Bond Heemschut onder vermelding van Fonds Monumentale Kunst.

In de centrale hal van het voormalige Atrium Ziekenhuis in Brunssum bracht Jos Hermans in 1962 een tegeltableau zonder titel aan. Vlak voor de sloop in 2018 werd het kunstwerk door restaurator Arno van Sabben verwijderd. Begin 2020 werd het herplaatst in basisschool Meander in Brunssum.

Bronnen en links

- Jan van Adrichem, Jelle Bouwhuis en Mariette Dölle, *Sculpture in Rotterdam*. Rotterdam 2002.
- Peter Alma e.a. (red.), *Monumentale kunst*. Amsterdam 1956.
- Hans van den Ban, Wijnand Galema (e.a.), *In opdracht; zestig jaar percentageregeling beeldende kunst bij rijksgebouwen*. Amsterdam 2011.
- Erik Betten, *Kunst met een opdracht; Jaap van der Meij monumentaal kunstenaar uit de wederopbouw*. Rotterdam 2017.
- Bund Heimat und Umwelt in Deutschland (BHU), *Kunstwerke an Gebäuden; Vielfalt und Verluste*. Rheinbach [2019].
- Frans van Burkom, Yteke Spoelstra, Simone Vermaat (red.), *Kunst van de wederopbouw Nederland 1940-1965; experiment in opdracht*. Rotterdam 2013.
- Jonneke Fritz-Jobse en Frans van Burkom (samenstelling en eindred.), *Een nieuwe synthese; geometrisch-abstracte kunst in Nederland 1945 1960*. 's-Gravenhage 1988.
- Tom Haartsen, *De wand des tijds; monumentale kunst rond de jaren 50*. Z.pl. 2002.
- Marieke Kuipers, *Toonbeelden van de wederopbouw; architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*. Zwolle 2002.
- *Stappenplan voor het behoud van monumentale kunst*. Tekst en afbeeldingen Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Eindredactie: Dirk Snoodijk. Tweede uitgave, september 2013. Te downloaden via www.cultureelerfgoed.nl onder publicaties.
- Siebe Thissen, *Beelden; stadsverfraaiing in Rotterdam sinds 1940*. Rotterdam 2016.
- Vereniging van beoefenaars der Monumentale Kunsten, *Teken aan de wand*. Utrecht [1962].

www.monumentalekunstherplaatsen.nl

wmk@heemschut.nl

www.heemschut.nl

Teksten: Werkgroep Monumentale Kunst
Foto's tenzij anders vermeld: WMK en Heemschut
Eindredactie: Anne Marie ten Cate
Vormgeving: De Digitale Vormgever

MONUMENTALE KUNST

Sinds 2014 zet de Werkgroep Monumentale Kunst (WMK) van Heemschut zich in om expertise en ondersteuning te bieden bij de redding, conservering en herplaatsing van architectuurgebonden en monumentale kunst uit de wederopbouwperiode. Deze kunstwerken, die vanwege hun forse formaat 'monumentaal' genoemd worden, zijn nagelvast in en tegen gebouwen aangebracht. Dat kunnen mozaïeken, muurschilderingen, glas-in-lood- of glas-in-betonramen, glasappliqué, sgraffiti en reliëfs van verschillende materialen zijn.

Helaas worden deze bijzondere kunstwerken regelmatig bedreigd doordat gebouwen waartegen of waarin ze zijn aangebracht worden gesloopt. De WMK spant zich in dit type kunstwerken te redden onder andere via herplaatsing wanneer behoud in situ niet mogelijk is. De werkgroep bestaat uit enthousiaste liefhebbers en professionals die zich actief inzetten voor behoud van dit type kunst in Nederland.

Erfgoedvereniging Bond Heemschut werd opgericht in 1911 en zet zich al meer dan 100 jaar onafgebroken in voor behoud van cultureel erfgoed. Heemschut betekent letterlijk het schutten, beschermen van het heem, de eigen woonomgeving. Als erfgoedvereniging zetten de vrijwilligers zich in voor het beschermen en behouden van waardevolle objecten en gebieden. Een van de speerpunten van Heemschut is monumentale kunst uit de wederopbouwperiode. Met het Heemschut Fonds Monumentale Kunst wil de erfgoedvereniging financieel bijdragen aan behoud, restauratie en herplaatsing.

Nieuwezijds Kolk 28 020-622 52 92
1012 PV Amsterdam info@heemschut.nl

www.heemschut.nl

Femmy Schilt-Geesink en Johan Geesink maakten in 1960 het glasmazaïek Witte zwaan en de stille, gehurkte vrouw voor het Singer Theater in Laren. Het mozaïek werd in 2016 herplaatst in het kinderteller van het Singer Museum.

